

УДК 37.015.311.091.4

ВЯЧЕСЛАВ КУЗЬМИЧ

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

**ГУМАНІСТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А. МАКАРЕНКА
ТА В. СУХОМЛИНСЬКОГО**

Проаналізовано стан розробленості проблеми гуманістичного виховання особистості в педагогічних системах А.Макаренка та В.Сухомлинського. Розкрито значення ідей педагогів, показано їх актуальність в сучасній освіті.

***Ключові слова:** гуманістичне виховання особистості, гуманістична спрямованість, спадщина А. Макаренка та В. Сухомлинського, методологія цілісного підходу в сучасній освіті.*

Постановка проблеми. У зв'язку з переходом від індустріального суспільства до інформаційного й пов'язаними з ним цивілізаційними змінами, які ми спостерігаємо на межі другого та третього тисячоліть, людина набуває центрального місця в усіх сферах життєдіяльності суспільства, відроджуються гуманістичні ідеали, спостерігається тенденція гуманістичного розвитку, що свідчить про актуальність теми нашого дослідження. І, відповідно, підвищуються вимоги до формування особистості. Сьогодні суспільству потрібна морально й духовно розвинена, відповідальна, комунікабельна особистість, здатна до творчої праці й подальшого саморозвитку.

Реалізація концепції гуманізації національної освіти України, окресленої в офіційних нормативно-правових державних документах країни (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Закон України "Про освіту" тощо), вимагає від сучасної вітчизняної педагогічної науки глибокого осмислення сутності гуманістичного виховання

особистості і його ґрунтового аналізу. Більш детального вивчення заслуговують педагогічні спадщини А. Макаренка та В. Сухомлинського як великих педагогів-гуманістів, які присвятили свою педагогічну діяльність упровадженню гуманістичної педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розробку методології й теорії гуманістично орієнтованої освіти зробили Г. Балл, А. Капська, І. Кузнецова, А. Макаренко, Н. Ничкало, Г. Пустовіт, М. Романенко, М. Стельмахович, Б. Ступарик, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська та ін.; гуманістичні ідеї розвитку особистості закладені у працях Ш. Амонашвілі, І. Беха, А. Вірковського, І. Зязюна, І. Киреева, В. Кременя, А. Маслоу, Н. Мойсеюк, П. Підласого, П. Перепелиці, К. Роджерса, Г. Тарасенко, І. Шевчук та ін.

Метою даного дослідження є аналіз гуманістичного виховання особистості у педагогічній діяльності А. Макаренка та В. Сухомлинського.

Відповідно до мети нами поставлені такі завдання:

1. Дослідити стан розробленості проблем гуманістичного виховання в українській педагогічній науці.
2. Проаналізувати основні засади гуманістичної педагогічних систем А. Макаренка та В. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині у педагогічній практиці взаємопов'язуються моральні вимоги і тактовне, чуйне ставлення вчителя до учня. Проте вихователям та педагогам не завжди вдається уникнути крайнощів – формалізму та строгості, які призводять до несвідомого виконання учнями моральних норм (мораль втрачає гуманістичний зміст), і скептичного, нігілістичного та зневажливого ставлення до моральних вимог самих учителів, які не вірять у можливість морального поступу, прогресу особистості та суспільства. Отже, моральні вимоги мають не лише об'єктивний характер, а й залежать від їх носіїв – суб'єктів.

Тривалий час у навчально-виховній системі домінував суб'єкт-об'єктний підхід, який деформував установку вчителя на сприйняття учня як особистості – його вважали об'єктом педагогічної дії. Це дегуманізувало взаємини вихователя і вихованця, перешкоджало реалізації учнем моральних потреб і зацікавлень у ситуаціях спілкування, заважало відкритості у відносинах, вияву довіри тощо [3].

У педагогічній практиці суб'єкт-суб'єктний характер мали стосунки А. Макаренка з вихованцями трудової колонії для неповнолітніх правопорушників (1920- 1927), а з 1927 по 1935 р. – комуни ім. Дзержинського у Харкові. Мету виховання А. Макаренко розумів як програму особистості, програму людського характеру. У виховному процесі він вбачав обов'язкову наявність загальної програми виховання та індивідуальної; найважливішими моральними якостями вихованців уважав формування свідомої дисциплінованості, яку пов'язував із вихованням мужності, стійкого і сильного характеру та сили волі [2]. Він ризикнув, відрядивши п'ятдесят вихованців (колишніх злочинців і безпритульних) на свято Краматорського заводу, де вони повинні були гідно поводитися. Пам'ятаючи про довіру і честь, які до них виявили колектив і педагог, діти проявили найкращі свої моральні якості.

Принцип педагогічного гуманізму доповнює сформована А. Макаренко ідея про те, що необхідно ставити якнайвищі вимоги до людини, водночас виявляючи якомога більше поваги до неї. "Людина не виховується по частинам, вона створюється всією сумою впливів, під які вона підпадає" [1, с. 119]. Моральна вимогливість педагога до учня є не самоціллю, а засобом духовного становлення особистості, формування її моральної позиції, орієнтації на позитивну моральну діяльність. Уміння вчителя знайти відповідні форми моральних вимог забезпечує сприйняття та усвідомлення їх дитиною. Важливу роль у цьому відіграє моральне передбачення. Якщо вихователь спостерігає неспроможність учня сприйняти моральну вимогу, чому перешкоджають вік, вроджені вади, моральна запущеність тощо, така вимога втрачає сенс через передчасність та недоречність.

У процесі позитивної установки на основі пізнання і самопізнання суб'єктів виявляється особистісний смисл взаємодії, активізується не лише емоційно-оцінювальний компонент (симпатія, приязнь, доброзичливість), а й морально-

поведінковий, діяльнісний. Лише в конкретній діяльності здійснюються самовияв, самоактуалізація і самоствердження особистості.

Надаючи вихованню не меншого значення, ніж навчанню, у становленні особистості і, розглядаючи їх як єдиний, нерозривний, послідовний процес впливу на дитину видатний український радянський педагог А. Макаренко закликав дотримуватись індивідуального підходу та уникати шаблонів і стереотипів у вихованні: “Було б неймовірним верхоглядством ігнорувати людську різноманітність і питання про завдання виховання намагатися втиснути в загальний для всіх словесний рядок” [1, с. 349].

Гуманістичне виховання особистості дитини педагог розглядав у контексті трудового виховання і виховання в колективі, які були основоположними ідеями його педагогічної системи. А. Макаренко був впевнений, що колективний труд позитивно впливає на мотивацію поведінки дитини, формування її світогляду, засвоєння моральних цінностей та розуміння свого особистісного значення для колективу і для суспільства в цілому. На його думку, саме у трудовому процесі під час виконання колективної продуктивної праці у дитини відбувається формування моральних особистісних якостей, таких як відповідальність, наполегливість, відчуття обов'язку тощо, виховується гуманне ставлення до інших людей – членів колективу, здатність до співчуття, розуміння, доброзичливості, емпатія тощо. Тому, А. Макаренко вважав колектив головним інструментом виховання на гуманістичних засадах. При цьому, на думку педагога, колектив не “поглинає” особистість, він надає їй можливості залишатися індивідуальністю, розвивати свої творчі здібності. Педагог писав: “Гідним нашої доби організаційним завданням може бути лише створення методу, який, будучи загальним і єдиним, в той же час надавав би можливості кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, йти уперед за лінією своїх схильностей... перед нами відразу постає колектив як об'єкт нашого виховання” [1, с. 170]. На думку вченого, великого значення набуває атмосфера в колективі, яка повинна бути доброзичливою, бадьорою, життєрадісною та спокійною. Значної ролі у створенні такої атмосфери А. Макаренко надає особистості педагога-вихователя, який виступає не як диктатор, а як співучасник колективу, реалізує демократичний стиль педагогічного спілкування, є для вихованців старшим товаришем, має спільні з ними інтереси і здійснює постійний творчий пошук нових методів педагогічного впливу на членів дитячого колективу.

Найвищої вершини розвитку теорія і практика гуманістичного виховання набули, на наш погляд, у педагогічній системі видатного українського вченого В. Сухомлинського, який узагальнив, систематизував, переосмислив, поглибив, розширив та наповнив новим змістом педагогічні ідеї попередників-гуманістів. Результати своїх наукових досліджень та роздуми з питань гуманістичного виховання педагог залишив у величезній спадщині (50 монографій і книг, 625 статей), яка і сьогодні є дуже актуальною і продовжує ретельно досліджуватися сучасними науковцями як вітчизняними, так і зарубіжними (М. Мухін, А. Кокеріль, Л. Милков, І. Остапівський, І. Буєва, О. Сараєва, Г. Кондратенко, О. Рідкоус та ін.).

У вітчизняній психолого-педагогічній науці радянського періоду мова йшла переважно про загальний розвиток моральних цінностей людини майбутнього. В. Сухомлинський присвятив найбільше праць проблемі формування гуманності, вказував на необхідність виховати людину, для якої найбільшою цінністю була б людська гідність, котра б уміла поважати, цінувати і себе, і інших. Важливо, щоб “...уже в роки дитинства й раннього отроцтва кожен наш вихованець умів дорожити людиною, як найбільшою цінністю, був непримиреним, нетерпимим до думки про те, що людині можна завдати нещастя, образити, принизити”, – писав педагог [4, с. 144]. На його думку, “головним предметом у школі повинно бути людинознавство” [4].

Суб'єкт-суб'єктний характер організації навчання і виховання скеровує установку вчителя та учня на активний пошук взаєморозуміння, проникнення в емоційну сферу. В. Сухомлинський зазначав, що за таких умов відбувається спрямованість людини на людину. Так, учень з установкою “учитель-особистість” впевнений, що у складній (екстремальній) ситуації, у якій він опиниться, учитель може захистити його від

несправедливих звинувачень і підозр. Водночас установка педагога на учня як особистість створює позитивне очікування, за якого учень виявить моральну стійкість.

В. Сухомлинський сформулював педагогічну концепцію, основою якої є повага і довіра до дитини, визнання її унікальності та права на власний моральний вибір. У своїй педагогічній практиці В. Сухомлинський відстоював головну філософську ідею свого життя: гуманне суспільство можуть створювати лише мудрі, гуманні люди, а таких людей може виховати лише гуманізм. В. Сухомлинський у багатьох своїх працях зазначав, що у виконанні складних завдань навчання і виховання значна роль належить вчителю. Учений глибоко досліджував цю проблему та її особливості. Він стверджував: "...необхідно, щоб особистість вчителя здійснювала найбільш яскравий, діяльнісний і благодотворний вплив на особистість учня ..." [6, с. 449].

Вболівання за дитину, її здоров'я, внутрішній світ, життєві ситуації є справжнім виявом любові вихователя до вихованця. Любов дає змогу збагнути духовну сутність дитини, іноді ототожнитися з нею. В. Сухомлинський зазначав: "Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору" [6, с. 450]. Почуття любові позбавляє корисливості, передбачає здатність вибачатися, толерантність, терпеливість.

Любов характеризується також беззастережністю і безумовністю, що дає змогу пізнати душу дитини, оцінити її поведінку, визначити методи впливу на неї. Любити дитину безумовно – означає любити її незалежно від зовнішності, здібностей до навчання, вад, поведінки, очікувань від неї в майбутньому. Важливим є вираження цієї любові, віри в досконалість дитини, формування її моральної краси. Це створює атмосферу співпереживання радості та надії, відіграє важливу роль у духовному становленні особистості.

Гуманістична основа педагогічної системи В. Сухомлинського полягає у визнанні цінності людини, її індивідуальної свободи і гідності, права на щасливе життя і творчість, у створенні умов для всебічного гармонійного розвитку кожної особистості. Тож В. Сухомлинський визначає такі основні вимоги до виховного процесу:

- любов до кожної дитини;
- повага до дитини як особистості;
- віра в талановитість дитини та її добре начало;
- знання дитини, її душі, прагнень, можливостей;
- піклування про всебічний розвиток особистості:
- розуміння дитини;
- розвиток почуття власної гідності дитини;
- навчання дитини гуманним взаєминам з іншими людьми [4].

Витоками гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського були загальнолюдські і національно-духовні моральні цінності, народна мудрість. Провідна ідея педагогічної системи великого гуманіста у тому, що кожна дитина, кожна людина гідна того, щоб бути щасливою, і має право бути такою. Завдання школи – допомогти їй у цьому, а саме, на думку В. Сухомлинського, створити педагогічні умови для всебічного гармонійного розвитку дитини, які б надали їй можливості максимально розкрити свої природні здібності і проявити свої гуманістичні особистісні якості. При цьому основоположного значення набуває виховання у дитини поваги до самої себе та людяності – основних засад формування гуманної особистості.

Виховання людяності, яке, на думку вченого, відбувається через створення добра людям, і всебічний гармонійний розвиток у педагогічній системі В. Сухомлинського ми вбачаємо як двосторонній процес: через створення добра іншим людям людина вдосконалює свої моральні гуманістичні особистісні якості, і навпаки – саме через реалізацію внутрішньої потреби бути чуйною, справедливою, терпимою, тактовною, відповідальною тощо у відношенні до інших людей у людини виховується людяність як найвища мета гуманістичного виховання особистості.

Міцним підґрунтям гуманістичного виховання особистості В. Сухомлинський вважав виховання у кожної дитини поваги до самої себе. На його думку, самоповага – необхідна

умова існування особистості, колективу, школи взагалі. Без самоповаги школа перетворюється на випадкове збіговисько, вважав учений. Провідну роль уцьому процесі він надавав педагогові, його творчості, яка вимагала глибинного розуміння психології дитини і подальшого вдосконалення педагогічної майстерності, зазначаючи: “На жаль, у шкільній практиці ця сфера педагогічної творчості є найбільш недосконалою і саме в цій сфері допускається найбільше грубих помилок” [5, с. 388].

Також значну роль у гуманістичному вихованні особистості дитини В. Сухомлинський відводив родині. На його думку, всебічний і гармонійний розвиток дитини можливий лише за умов плідної співпраці школи і сім'ї, оскільки саме звідси дитина переймає культуру відносин, спілкування, поведінки тощо: “Людина в своєму розвитку стає такою, яка в неї мати, точніше, яка гармонія любові і волі в її духовному світі” і “батько народжує і виражає, продовжує, розвиває себе в своєму синові й дочці, вливаючи своє духовне начало з духовним началом матері” [6, с. 395].

Новаторські ідеї педагога В. Сухомлинського:

любов до дітей, віра в творчі сили дитини (“Кожна дитина повинна бути щасливою”);

виховання через розум, серце, руки дитини (“Школа радості” (1951-1952 рр.);

мудрість педагогічної і батьківської любові, влади колективу;

всебічний розвиток особистості кожної дитини;

теорія виховання справжньої людини;

система навчання грамоті через образно-чуттєве сприймання дітьми 6 років довкілля;

система підготовки до сімейного життя;

традиції, свята, культури в вихованні;

система вимог і порад педагогам (“Сто порад учителям”) [6, с. 418-454].

Висновки. Таким чином, А. Макаренком та В. Сухомлинським зроблено великий внесок у розвиток гуманістичного підходу до виховання особистості. Концептуальні положення їхніх педагогічних системи зберігають значну актуальність в умовах гуманізації освіти, залишаються невід’ємними базовими основами гуманістичного виховання особистості.

Список використаних джерел

1. Макаренко А.С. Мои педагогические воззрения / А.С. Макаренко // Педагогические сочинения в 8-ми томах. – М.: Педагогика, 1984. – Т. 4. – С. 343-364.
2. Попова Л.Д. Научно-педагогическая деятельность А.С. Макаренко на Харьковщине / Л.Д. Попова // Харьков – моя мала Батьківщина / За ред. І.Ф. Прокопенка. – Х.: ОВС, 2003. – С. 178-184.
3. Славтєнин В.А. Целостный педагогический процесс, как объект профессиональной деятельности учителя / В.А. Славтєнин, А.И. Мищенко. – М.: Прометей, 1997. – 200 с.
4. Сухомлинський В.А. Серце отдаю детям / Василий Александрович Сухомлинський. – Киев: Радянська школа, 1971. – 243 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – Т. 5. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – Т. 2. – К.: Рад. школа, 1976. – 521 с.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013

Кузьмич В.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко, Украина

ГУМАНИСТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ ЛИЧНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ А. МАКАРЕНКО И В. СУХОМЛИНСКОГО

Проанализировано состояние разработанности проблемы гуманистического воспитания личности в педагогических системах А. Макаренко и В. Сухомлинского. Раскрыто значение идей педагогов, показывается их актуальность в современном образовании.

Ключевые слова: гуманистическое воспитание личности, гуманистическая направленность, наследие А. Макаренко и В. Сухомлинского, методология целостного подхода в современном образовании.

Kuz'mych V.

Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Ukraine

HUMANISTIC EDUCATION PERSONALITY IN PEDAGOGICAL HERITAGE A. MAKARENKO AND

V. SUKHOMLINSKY

The condition of a problem humanistic education of the individual in educational systems A. Makarenko and V. Sukhomlynsk'y is revealed. The value of ideas teachers is analyzed, showing their relevance in modern education.

Keywords: *humanistic education of the individual, humanistic direction, heritage A. Makarenko and V. Sukhomlynsk'y, methodology holistic approach in modern education.*